

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.12

УДК 341; 341.9; 349

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2822-2268>**Ягунов Д. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Тюбінгенський університет імені Еберхарда і Карла**

ПРАВО НА ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ У СТАНДАРТАХ РАДИ ЄВРОПИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЮРИДИЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена лінгвістичному та юридичному тлумаченню окремих понять, що містяться у Європейській конвенції про захист прав людини, доповідях Європейського комітету з питань запобігання катуванням, інших документах Ради Європи та Європейського Союзу.

Авторський аналіз має практичну спрямованість, адже стосується гармонізації категоріального апарату, що використовується у численних європейських стандартах з прав людини у кримінальному провадженні, що віддзеркалюють актуальні виклики суспільного розвитку не лише України, проте й спільного європейського правового простору.

Метою авторського дослідження є проведення порівняльного аналізу правових стандартів Ради Європи та документів Європейського Союзу, що стосуються права на правничу допомогу, яке є складовою як права на справедливий суд, так і заборони катувань та неналежного поводження.

У статті аналізуються особливості формулювання права на правничу допомогу у тексті Конвенції про захист прав людини, опублікованої різними мовами країн-членів Ради Європи, де акцент (та відповідний висновок) робиться на тому, що саме український переклад максимально наближений до англійського в силу акцентування уваги на дії («право на процедуру» або «право на дію»). При цьому у перекладах на інші європейські мови акцент здебільшого робиться саме на суб'єктові («право на суб'єкта»), що можна вважати наближенням до французького тексту Конвенції.

Крім того, у статті розкриваються основоположні принципи та відмінності стосовно правничої допомоги в контексті статті 3 Конвенції та статті 6 Конвенції про захист прав людини, адже право на правничу допомогу є базовим для обох статей, хоча реалізація такого права має різну природу. Так, якщо для цілей статті 3 Конвенції право на доступ до адвоката спрямоване на запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню, і не пов'язане з питаннями належного процесу чи права на захист.

У статті аналізуються основоположні засади запобігання неналежному поводженню, яких Комітет постійно дотримується у своїй практиці та висвітлює у відповідних доповідях Урядом країн-членів Ради Європи, де такими засадами є: 1) право на адвоката з самого початку затримання; 2) право на контакт з адвокатом і право адвоката на відвідування ним клієнта (включаючи конфіденційність спілкування); 3) право зацікавленої особи на присутність адвоката під час допиту.

Автор у статті аналізує відповідні положення документів ЄС щодо права на правничу допомогу (Резолюція 2009/C295/01, Директива 2013/48/ЄС тощо).

Автор робить наголос на одній з найважливіших справ ЄСПЛ з питання, що є предметом дослідження, а саме на рішенні у справі «Artico v. Italy», яке до цього часу є орієнтиром для європейських організацій, їх інституцій та національних урядів в частині формулювання положень стандартів у частині забезпечення права на правничу допомогу.

Ключові слова: : права людини, право на захист, Конвенція про захист прав людини, Європейський комітет з питань запобігання катуванням, ЄКЗК, запобігання катуванням, правнича допомога, право на отримання правничої допомоги, юрист, адвокат, право на адвоката, право на правничу допомогу.

Наукове питання, що порушується, аналізується та розв'язується у цій статті, як на перший погляд, є питанням суто лінгвістичного тлумачення окремих понять, що містяться у Європейській конвенції про захист прав людини, доповідях Європейського комітету з питань запобігання катуванням, інших документах Ради Європи та Директивах Європейського Союзу.

Проте цей аналіз має виключно практичну спрямованість, адже стосується гармонізації категоріального апарату, що використовується у численних європейських (як Ради Європи, так і Європейського Союзу) документах, що віддзеркалюють актуальні виклики суспільного розвитку не лише України, проте й європейського співтовариства.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що термінологічна ясність європейських стандартів є вкрай важливою для функціонування системи правничої допомоги як частині системи кримінального правосуддя, що сприяє скороченню тривалості перебування підозрюваних у поліцейських та пенітенціарних місцях несвободи, зменшенню в'язничного населення та зниженню гостроти проблеми переповнення в'язниць, зниженню показників рецидивної злочинності та зменшенню обсягів повторної віктимізації, а також захисту прав потерпілих та свідків у кримінальному судочинстві.

Метою дослідження є проведення порівняльного аналізу документів Ради Європи та Європейського Союзу, що стосуються права на надання правничої допомоги у сфері кримінального (і не тільки) судочинства, що є складовою як права на справедливий суд, так і заборони катувань та інших форм неналежного (жорстокого) поводження.

При проведенні цього дослідження в силу його новизни автор спирався на офіційні тексти юридичних документів Ради Європи та Європейського Союзу. Так, з огляду на те, що наразі існують численні суттєві термінологічні відмінності у юридичних документах Ради Європи та Європейського Союзу, пов'язані з визначенням права на отримання правничої допомоги, і останні документи були прийняті у період 2013 – 2021 рр., проблема може вважатися невирішеною, а тому потребує наукового дослідження, до якого приступив автор.

Перше, на що доцільно звернути увагу у рамках цього дослідження, є стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (див. Указ Президії ВР УРСР № 2148-VIII від 19.10.1973), в якій наголошується, що кожна особа має право «захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника» (український переклад з офіційного веб-сайту Верховної Ради України).

Проте в англійській редакції Пакту, опублікованій на офіційному веб-сайті Організації Об'єднаних Націй можна зустріти право «to defend himself in person or through legal assistance», з чого ми можемо зробити висновок про не зовсім коректний переклад поняття «assistance» та фактичну підміну поняття «assistance» поняттям «lawyer».

При цьому Основні принципи щодо ролі юристів (07 September 1990, the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba) наголошують як на доступі до адвокатів, так і на здійсненні захисту: «Усі особи мають право звертатися за допомогою до адвоката за своїм вибором для захисту та встановлення своїх прав і здійснення захисту на всіх стадіях кримінального провадження». Проте, що є важливим, сам відповідний підрозділ Основних принципів називається «Доступ до адвокатів та правничих послуг» («Access to lawyers and legal services»).

Крім того, цей же оонівський стандарт вказує на те, що «будь-яка така особа, яка не має адвоката (lawyer), у всіх випадках, коли цього вимагають інтереси правосуддя, має право на призначення їй адвоката (lawyer), досвід і компетентність якого відповідають характеру правопорушення, з метою надання результативної правничої допомоги (effective legal assistance)».

На окрему увагу заслуговують Принципи та керівні положення Організації Об'єднаних Націй щодо доступу до правничої допомоги в системах кримінального правосуддя (UN Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems, Resolution 67/187).

У першу чергу, потрібно відзначити, що у вказаних Принципах та керівних положеннях наголошується, що правнича допомога є важливим елементом справедливої, гуманної та результативної системи кримінального правосуддя, яка ґрунтується на принципі верховенства права.

Для цілей вказаних Принципів та керівних положень термін «правнича допомога» включає правові консультації, допомогу та представництво для осіб, затриманих, заарештованих або ув'язнених, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за вчинення кримінального правопорушення, а також для потерпілих і свідків у процесі кримінального правосуддя, що надаються безоплатно особам, що не мають достатніх коштів, або коли цього вимагають інтереси правосуддя. Крім того, поняття «правнича допомога» включає в себе правову освіту, доступ до правової інформації та інші послуги, що надаються особам за допомогою альтернативних механізмів вирішення спорів та процесів відновного правосуддя.

Наближаючись до аналізу європейських стандартів надання правничої допомоги, доцільно звернутися до Конвенції про захист прав людини (надалі по тексту – Конвенція).

Відповідно до українського перекладу тексту пункту 3(с) статті 6 Конвенції, поданого на офіційному веб-сайті Ради Європи, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має *inter alia* право «захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя».

У пункті 3(с) статті 6 Конвенції центральною є саме категорія «юридична допомога», яка у багатьох європейських (як Ради Європи, так і Європейського Союзу) документах використовується з певними термінологічними розбіжностями, що, власне, і ставить на порядку денному питання щодо уточнення таких категорій.

Вважаємо за потрібне нагадати, що Конституція України використовує категорію «правнича допомога» або «професійна правнича допомога» (ст. ст. 29, 59, 131-2). Відтак у цій статті ми будемо вживати розуміти «правничу допомогу» та «юридична допомога» як тотожні, а відтак вживати поняття «правничу допомогу».

Офіційний англійський текст статті 6 Конвенції використовує поняття «legal assistance» («to defend himself in person or through legal assistance»).

При цьому французький текст статті 6 Конвенції говорить про «l'assistance d'un défenseur», а німецький – про можливість «sich durch einen Verteidiger verteidigen», де «Verteidiger» дослівно перекладається як захисник, причому не лише у сфері юриспруденції, проте й в інших сферах життя.

Отже, англійський текст більше відображає саме «правничу допомогу» як дію, у той час коли французький або німецький – саме «допомогу захисника», де смисловий акцент робиться на суб'єкті надання правничої допомоги.

Відтак можна зробити висновок, що український текст являє собою умовне поєднання англійської, французької та німецької лінгвістичних конструкцій.

Продовжуючи порівняльний аналіз лінгвістичних конструкцій, доцільно навести інші національні приклади.

Так, нідерландська редакція, що встановлює право особи «zich zelf te verdedigen of daarbij de bijstand te hebben van een raadsman», є, умовно кажучи, більш німецькою конструкцією, аніж сама німецька.

Так, в основі нідерландської лінгвістичної конвенційної конструкції перебуває поняття «raadsman» – «адвокат» («юрист») – саме як суб'єкт. Відповідне слово має походження з Old Dutch («man»), з протогерманської «mann» та, ймовірно, з протоіндоєвропейської «man». Можна також згадати «man» з Old Saxon, «mann» з Old English, «man» з Old High German, а також готське MANN. На додаток можна згадати західнофрізьке та англійське (і, як наслідок, германське) «man», а також сучасне німецьке «mann».

Скандинавські країни представлені наступними лінгвістичними конструкціями.

У данському тексті статті 6 Конвенції йдеться про право особи на отримання «juridisk bistand», тобто правничої допомоги («at forsvare sig personligt eller ved juridisk bistand»).

Норвезька редакція конвенційного права звучить майже аналогічно та формулює право саме на правничу допомогу («å forsvare seg personlig eller med rettslig bistand»).

Данське та норвезьке «bistand» наближене до німецького «beistand» та відображає саме «допомогу» («aid», «assistance», «help»): «internasjonal bistand» – міжнародна допомога, «ute bistand» – надати допомогу, «be om bistand» – попросити допомоги, «søke juridisk bistand» – звернутися по правову допомогу.

Водночас шведська редакція відповідного конвенційного права сформульована як «att försvara sig personligen eller genom rättegångsbitråde», де «rättegång» читається як «юридична» («судова»). «Bitråde» (bi- + tråda) може читатися і як «допомога», і як «помічник» або «асистент» (див. шведське «biträda» – допомагати, або німецьке «beitreten» – приєднуватися).

Фінський текст дещо наближений за юридичним значенням до шведського, де йдеться про «oikeus puolustautua henkilökohtaisesti tai itse valitsemansa oikeudenkäyntiavustajan välityksellä». Відповідно, «oikeudenkäyntiavustaja» перекладається як «юридичний радник». Отже, у вказаному прикладі акцент робиться саме на захисникові – як на суб'єкті, аніж на правничій допомозі як дії.

Ісландська редакція говорить про право особи «hann fái að halda uppi vörnum sjálfur eða með aðstoð verjanda að eigin vali», тобто йдеться саме про захисника як суб'єкта. Так, «verjandi» перекладається саме як «захисник» та має походження з «verja» (див. протонімецьке «warjō» – «захист»). Відповідно, Old Norse суфікс «andi» має походження з протонімецького «-andz» та протоіндоєвропейського «-nt-».

Окремо можна вказати на ірландський приклад, де відповідний текст, поданий на офіційному сайті Раді Європи, закріплює право особи «*chun é féin a chosaint i bpearsa nó trí chúnamh*». Відповідно, «*chúnamh*» англійською – це «*aid*», «*help*», «*assistance*»), а «*trí chúnamh*» – це «через правничу допомогу».

На додаток можна навести угорську редакцію конвенційного права, яке сформульоване як «*személyesen, vagy az általa választott védő segítségével*», де «*védő*» – це саме «захисник» як суб'єкт («*protector*», «*guardian*» – у загальному розумінні, «*legal (defense) attorney*» – у сфері юриспруденції).

У слов'янських мовах також акцент робиться на адвокату як на суб'єктові.

Так, у болгарському тексті йдеться про право особи «да се защитава лично или да ползва адвокат».

Македонська редакція декларує право особи «да се брани самиот или со помош на бранител».

Сербська редакція конвенційного права звучить як «да се брани лично или путем браниоца».

Хорватський текст декларує право особи «*da se brani sam ili uz branitelja*».

У чеській редакції йдеться про право «*obhajovat se osobně nebo za pomoci obhájce*».

Чорногорська редакція закріплює за особою право «*da se brani lično ili putem branioca*».

Польський текст Конвенції вказує на право особи «*bronienia się osobiście lub przez siebie obrońcę*».

Словенський текст вказує на право «*da se brani sam ali z zagovornikom*».

Словацька редакція права звучить як «*obhajovat' sa osobne alebo prostredníctvom obhajcu*».

Російський переклад конвенційного права є наближеним за змістом до словацького та звучить як «защитать себя лично или через посредством защитника».

У свою чергу, італійська редакція говорить про право праві на доступі до правосуддя та справедливого судового розгляду особи «*difendersi personalmente o avere l'assistenza di un difensore*».

Румунська редакція конвенційного права сформульована як «*să se apere el însuși sau să fie asistat de un apărător*».

Іспанський текст вказує на право особи «*a defenderse por sí mismo o a ser asistido por un defensor*».

Португальський вказує на право особи «*defender-se a si próprio ou ter a assistência de um defensor*».

Отже, цей огляд різних формулювань у різних перекладах надає підстави говорити про те, що саме український переклад найбільш наближений до англійського в силу акцентування уваги на дії («право на процедуру» або «право на дію»). До англійського та українського наближений данський та норвезький переклади. При цьому переклади на інші європейські мови акцент роблять саме на суб'єкті («право на суб'єкта»).

На продовження попередньої тези доцільно згадати і положення Резолюції № 78(8) про правничу допомогу та правові консультації (ухвалено Комітетом Міністрів 2-го березня 1978 року на 284-му засіданні заступників міністрів), на наголошується на праві до правосуддя та справедливого судового розгляду (*the right of access to justice and to a fair hearing*), що є важливим елементом будь-якого демократичного суспільства.

Вказаний документ складається з преамбули та двох частин, де першою частиною є «правнича допомога у судових провадженнях» («*Legal aid in court proceedings*»), а другою – «правова консультація» («*Legal advice*»). Наголошується, що правнича допомога має завжди включати допомогу особи, яка має «професійну кваліфікацію для здійснення юридичної практики». У той же час держава повинна забезпечити особі, яка перебуває в економічно слабкому становищі, можливість отримати необхідну правову консультацію з усіх питань, що виникають у зв'язку з питаннями, що можуть вплинути на її права чи інтереси (п. 12).

Крім того, говорячи про документи Ради Європи, потрібно врахувати положення Рекомендації № R(93)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення (Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 484-му засіданні заступників міністрів 8-го січня 1993 року), в якій наголошено, що ця Рекомендація спрямована на вдосконалення існуючих систем правового консультування і правничої допомоги.

Далі ми ставимо за мету розкрити сутність права на правничу допомогу у практиках Європейського комітету з питань запобігання катуванням (надалі по тексті – ЄКЗК, або Комітет).

Для цього нам потрібно розкрити основоположні принципи стосовно правничої допомоги в контексті як статті 3 Конвенції, так і статті 6 Конвенції, адже право на правничу допомогу є базовим для обох статей Конвенції, хоча реалізація такого права має різну правову та соціальну природу.

Для цілей статті 3 Конвенції право на доступ до адвоката спрямовано на запобігання катуванням або неналежному поведінню і не пов'язане з питаннями *due process* або права на захист. Саме такий

підхід покладено в основу діяльності Комітету, що можна прослідувати у всіх доповідях ЄКЗК (див, наприклад, Turkey, May 2019, Para 22; Turkey, May 2017, Para 18; Turkey, 2013, Para 27).

Так, наприклад, у доповіді Уряду Болгарії ЄКЗК наголосив, що доступ до адвоката під час затримання є не лише питанням справедливого судового розгляду, але, що важливіше, основним запобіжником проти жорстокого поводження (Bulgaria, 2017, Para 31). У цьому контексті є надзвичайно важливим, що Комітет прямо робить акцент на місії захисника (адвоката) у запобіганні неналежного поводження щодо затриманих, підкреслюючи стримуючий вплив на тих, хто схильний до неналежного поводження щодо затриманих: саме адвокат є тією особою, що може вжити відповідних заходів у разі, якщо неналежне поводження дійсно має місце (Доступ до адвоката як засіб запобігання неналежному поводженню. 21-а Загальна доповідь, СРТ/Inf(2011)28-part1, 2011, Para 18).

У доповіді Уряду Туреччини Комітет підкреслив, що його мета – гарантувати ефективне право на доступ до адвоката з моменту затримання у поліції/жандармерії – не пов’язана з питаннями належної правової процедури або права на захист; вона спрямована на запобігання жорстокому поводженню (Turkey, 2009, Para 22).

Стосовно права на правничу допомогу (права на адвоката), Комітет виробив декілька основоположних засад, яких він постійно дотримується у своїй практиці та регулярно висвітлює у доповідях Урядам країн-членів Ради Європи.

Такими засадами є: 1) право на адвоката з самого початку затримання; 2) право на контакт з адвокатом і право адвоката на відвідування ним клієнта (включаючи питання конфіденційності спілкування); 3) право зацікавленої особи на присутність адвоката під час допиту (Cyprus, November 1992, Para 52, P. 22; Cyprus, May 1996, Para 40).

Основоположним моментом в діяльності Комітету також є реальність та фактична реалізація права на доступ до адвоката, де затримані особи повинні мати реальний безперешкодний доступ до адвоката упродовж усього періоду затримання (the UK, June 2021, Para 18; Georgia, September 2018, Para 22; Italy, March – April 2022, Para 21).

У Загальних доповідях Комітету та доповідях Комітету традиційно використовується поняття «the right of access to a lawyer».

Так, у доповіді Уряду Туреччини Комітет наголосив на необхідності активного сприяння реалізації права на доступ до адвоката (Turkey, September 2003, Para 22).

У доповіді Уряду Андорри Комітет наголосив, що «можливість для осіб, затриманих під вартою в поліції, мати доступ до адвоката упродовж цього періоду є фундаментальною гарантією проти жорстокого поводження» (Andorra, 1998, Para 19).

У доповіді Уряду Данії Комітет рекомендував «наполегливо нагадувати співробітникам поліції, що вони не повинні намагатися перешкоджати затриманим особам у здійсненні їхнього права на доступ до адвоката» (Denmark, 2002, Para 19).

У доповідях Урядам Норвегії та Італії відповідно Комітет зазначив, що «право на доступ до адвоката має включати право будь-якої затриманої особи на конфіденційну розмову зі своїм адвокатом з самого початку затримання» (Norway, 2005, Para 20; Italy, 2022, Para 19).

Можна ще раз наголосити, що «право на доступ до адвоката» є основоположним у практиці Комітету (Spain, 2011, Para 110; Cyprus, 2017, Para 37; Georgia, 2001, Para 41; Poland, 2004, Para 21; Czech Republic, 2014, Para 14; Croatia, 2017, Para 17).

У цій статті увага сфокусована саме на загальноєвропейських юридичних термінологічних аспектах, а тому ми ставимо за мету проаналізувати особливості формального визначення відповідного права у різних документах не лише Ради Європи, проте й також й Європейського Союзу.

Стандарти ЄС є важливими не лише в силу поглиблення європейської інтеграції України як такої, проте й в силу того, що навіть у документах Комітету існує послідовна практика, коли ЄКЗК у своїх доповідях посилається або в тексті, або у примітках на різні Директиви ЄС, що формує наш професійний обов’язок приділити увагу і до зазначених правових стандартів, вироблених у рамках Європейського Союзу.

Основоположними у цьому контексті є окремі документи ЄС, які прямо пов’язані з предметом нашого дослідження, і розпочати цей аспект доцільно з Хартії Європейського Союзу про основоположні права, стаття 47 якої закріплює право кожного під час судового провадження «мати можливість отримати консультацію, захист та представництво» («Everyone shall have the possibility of being advised, defended and represented»).

У Резолюції 2009/C295/01 від 30.11.2009 про Дорожню карту посилення процесуальних прав підозрюваних та обвинувачених у кримінальному провадженні міститься роз'яснення понять «правова порада» («legal advice») та «правнича допомога» («legal aid») (див. Resolution 2009/C 295/01 of the Council of 30 November 2009 on a Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings).

Право на правову консультацію (через адвоката) для підозрюваного чи обвинуваченого у кримінальному провадженні на найбільш ранній стадії такого провадження є основоположним для забезпечення справедливості провадження; право на правничу допомогу («right to legal aid») має забезпечувати результативний доступ до вищезгаданого права на правову консультацію («right to legal advice»).

Директива 2013/48 (як преамбула, так і безспередньо статті Директиви) містить різні категорії, що охоплюються предметом нашого дослідження (див. Directive 2013/48/EU on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and in European arrest warrant proceedings, and on the right to have a third party informed upon deprivation of liberty and to communicate with third persons and with consular authorities while deprived of liberty).

Так, у пункті 23 Преамбули йдеться про «право на спілкування з юристом» («the right to communicate with the lawyer»).

У пункті 25 Преамбули йдеться про «право на присутність юриста» («the right for a lawyer to be present»).

У пункті 26 Преамбули йдеться про «право юриста бути присутнім на слідчих діях або діях зі збору доказів» («the right for a lawyer to attend investigative or evidence-gathering acts»).

У пункті 28 та пункті 31 Преамбули йдеться про «право на доступ до адвоката, в тому числі шляхом організації допомоги адвоката» («the right of access to a lawyer, including by arranging for the assistance of a lawyer»).

У пункті 31 Преамбули також йдеться про «права [сторони] захисту» («the rights of the defence»).

Стаття 1 Директиви визначає, що вона встановлює мінімальні стандарти стосовно права підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні на доступ до адвоката, на повідомлення третьої сторони про затримання та право на спілкування з третіми особами і консульськими установами під час перебування під вартою (аналогічні гарантії вироблені в рамках діяльності ЄКЗК).

Стаття 3 Директиви встановлює, що Держави-члени забезпечують підозрюваним і обвинуваченим особам право на доступ до адвоката («the right of access to a lawyer») в такі строки та в такий спосіб, щоб відповідні особи могли практично й ефективно реалізовувати своє право на захист.

Окремо потрібно наголосити на наступному документі, які має важливе значення для термінологічної конкретизації діяльності з надання правничої допомоги.

31-го березня 2021 року на 1400-му засіданні Європейського комітету з правового співробітництва (CDCJ) було затверджено Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо ефективності та результативності схем правової допомоги у сферах цивільного та адміністративного права. Саме цей документ фактично є одним з останніх, і на який, ми переконані, потрібно орієнтуватися у процесі приведення до загального знаменнику різні категорії, які відображають дотримання гарантій осіб, які залучені до кримінального (і не тільки) судочинства.

У вказаних Керівних принципах розкривається поняття, що прямо стосується предмету нашого дослідження.

Так, «правнича допомога» («legal aid») стосується надання правових консультацій, допомоги та/або представництва з боку надавача правничої допомоги.

«Юридичне представництво» («legal representation») означає представництво особи надавачем правничої допомоги, у тому числі в судах або під час розгляду справ в інших державних органах.

«Правова консультація» («legal advice») передбачає надання надавачем правничої допомоги, особі інформації про її права та/або обов'язки, а також про спосіб та існуючі можливості вирішення конкретного правового питання.

«Правова підтримка» («legal assistance») – це допомога з боку надавача правничої допомоги, що включає, наприклад, сприяння у складанні документів та судових заяв, підтримку в медіації та допомогу в орієнтуванні у правилах та процедурах.

Отже, «legal aid» є узагальнюючою категорією та включає «legal representation», «legal advice» та «legal assistance».

У частині практики ЄСПЛ однією з найважливіших справ є справа «Artico v. Italy» (application № 6694/74), рішення в якій було ухвалене ще у 1980 році, проте яке до цього часу є орієнтиром для європейських організацій та їх інституцій в частині формулювання положень різних стандартів у частині забезпечення права на правничу допомогу.

Цінність цього рішення була та залишається у тому, що ЄСПЛ чітко наголосив, що пункт 3(с) статті 6 Конвенції гарантує право на адекватний захист у ході судового розгляду, який здійснюється як особисто, так і за допомогою адвоката; це право підсилюється обов'язком з боку держави надати в певних випадках безплатну юридичну допомогу («Artico v. Italy», п. 33).

У контексті цієї справи заявник жодного разу не мав можливості скористатися послугами адвоката. Від самого початку призначений адвокат відмовився діяти. Призначений адвокат посилався, по-перше, на наявність інших зобов'язань, а потім – на стан здоров'я. Ці суб'єктивні причини були відкинуті Європейським Судом, який особливо наголосив, що він не зобов'язаний брати до уваги ці пояснення («Artico v. Italy», п. 33). Як наслідок, як встановив ЄСПЛ, у національному суді заявник не отримав ефективної юридичної допомоги; стосовно нього рішення про призначення адвоката залишилося мертвою літерою («Artico v. Italy», п. 33).

ЄСПЛ сформулював принципово важливий висновок, що Конвенція гарантує саме «допомогу», а не «призначення захисника», оскільки призначений адвокат може або померти, або захворіти, або може бути позбавлений можливості виконувати свої обов'язки або навіть ухилитися від їх виконання («mere nomination does not ensure effective assistance»). Влада, якщо вона повідомлена про ситуацію, що виникла, повинна або замінити його, або примусити виконувати свої обов'язки. Вузьке тлумачення пункту 3(с) статті 6 Конвенції призводить до результатів, які не є розумними та не відповідають розумінню цього пункту, адже в багатьох випадках безплатна допомога може виявитися такою, що позбавлена користі («Artico v. Italy», п. 33).

У подальшому Європейським судом з прав людини саме на основі справи Artico було поглиблено висновки щодо якості правничої допомоги, де в основі перебуває принцип: просте призначення національними органами захисника не гарантує ефективної правової допомоги («Kamasinski v. Austria», № 9783/82, Para 65; «Luchaninova v. Ukraine», 16347/02, Para 63).

Крім того, призначення захисника саме по собі необов'язково означає дотримання вимог пункту 3 (с) статті 6 Конвенції, оскільки захисникові, призначеному з метою надання правової допомоги, можуть перешкоджати у виконанні його обов'язків, або він може ухилитися від їх виконання («Iglin v. Ukraine», №39908/05, Para 67; «Kemal Kahraman and Ali Kahraman v. Turkey», № 42104/02, Para 35; «Sakhnovskiy v. Russia» [GC], № 21272/03, Para 95; «Zinchenko v. Ukraine», № 63763/11, Para 88).

Підсумовуючи викладене вище, ми можемо сформулювати наступні висновки.

Сучасні оонівські та європейські стандарти (як Ради Європи, так і Європейського Союзу) містять різні визначення того, що узагальнено можна визначити як право на правничу допомогу.

Незалежно від лінгвістичної конструкції, що використовується у тому чи іншому міжнародному або європейському правовому стандарті («право на адвоката», «право на доступ до адвоката», «право на правничу допомогу», «право на спілкування з адвокатом», «право на отримання правничої допомоги» тощо) базовою комплексною характеристикою є якість, результативність та своєчасність надання/отримання правничої допомоги.

Відтак, як на нашу думку, головною категорією, що має застосовуватися у теоретичних дискусіях та правозастосовній практиці, є саме «правнича допомога», а не «призначення захисника». Йдеться про те, що ми б сформулювали у нашій авторській інтерпретації як «стандарт Artico».

Іншими словами, сучасні стандарти прав людини у кримінальній юстиції та пенітенціарній системі створюють не просто «право на адвоката» або «право на правничу допомогу», проте «право на результативну, своєчасну та кваліфіковану правничу допомогу».

В частині конвенційного формулювання права на отримання правничої допомоги ми можемо дійти висновку, що саме український переклад максимально наближений до англійського в силу акцентування уваги на дії («право на процедуру» або «право на дію»). При цьому переклади на інші європейські мови акцент здебільшого роблять саме на суб'єкті («право на суб'єкта»), що можна вважати наближеним до французького тексту Конвенції.

У дискусії щодо вибору між «правом на доступ до адвоката» («правом на адвоката») та «правом на правничу допомогу» нами робиться вибір на користь другої опції в силу декількох причин, де, по-перше, йдеться про згаданий вище «стандарт Artico».

По-друге, аналізуючи трансформацію категорій, пов'язаних із забезпеченням права на захист та запобіганням неналежному поведженню, у документах Європейського Союзу, то саме вони вказують

на формуванні підходу до категорії «правнича допомога» («legal aid») як до базової (комплексної) категорії, яка включає в себе «legal representation», «legal advice» та «legal assistance».

Насамкінець, потрібно брати до уваги один з найважливіших документів – Хартію Європейського Союзу про основоположні права, стаття 47 якої закріплює право кожного під час судового провадження «мати можливість отримати консультацію, захист та представництво» («Everyone shall have the possibility of being advised, defended and represented»), де формулювання саме у такому вигляді, як на нашу думку, зумовлює перехід від «права на суб'єкта» до «права на дію».

Yagunov D. V. The right to legal aid in the standards of the council of Europe and the European Union: legal and linguistic aspects

The article is focused on the linguistic and legal interpretation of certain concepts contained in the European Convention on Human Rights, reports of the European Committee for the Prevention of Torture, and other documents of the Council of Europe and the European Union.

The author's analysis has a practical focus, as it concerns the harmonisation of the categorical apparatus used in numerous European standards on human rights in criminal and other proceedings, which reflect the current challenges of social development not only in Ukraine but also in the common European legal space.

The purpose of the author's study is to conduct a comparative analysis of the Council of Europe standards and the EU documents relating to the right to legal aid, which is a component of both the right to a fair trial and the prohibition of torture and ill-treatment.

The article analyses the peculiarities of the wording of the right to legal aid in the text of the Convention for the Protection of Human Rights published in different languages of the Council of Europe member states, with the emphasis and corresponding conclusion being made that the Ukrainian translation is the closest to the English one due to the emphasis on actions («the right to a procedure» or «the right to action»). At the same time, translations into other European languages mostly focus mainly on the subject («the right to a subject»), which can be considered close to the French text of the Convention.

In addition, the article describes the fundamental principles of legal aid in the context of Articles 3 and 6 of the ECHR, since the right to legal aid is fundamental to both Articles, although the exercise of such a right has a different nature. Thus, for the purposes of Article 3 of the Convention, the right of access to a lawyer is aimed at preventing torture or inhuman or degrading treatment and is not related to issues of due process or the right to defence.

The article analyses the fundamental tenets of the CPT, which it constantly adheres to in its practice and highlights in its reports to the Governments of the Council of Europe Member States, where such tenets are: 1) the right to a lawyer from the very beginning of detention; 2) the right to contact a lawyer and the right of a lawyer to visit a client (including the issue of confidentiality of communication); 3) the right of a person concerned to have a lawyer present during interrogation.

The author analyses the relevant provisions of the EU documents on the right to legal aid (Resolution 2009/C295/01, Directive 2013/48/EU, etc.).

The author focuses on one of the most important cases on the subject of this study, namely, the ECtHR judgment in the case of Artico v. Italy, which is still a benchmark for European organisations and their institutions in terms of formulating the provisions of various standards in terms of ensuring the right to legal aid.

Keywords: *human rights, right to defense, Convention for the Protection of Human Rights, European Committee for the Prevention of Torture, CPT, prevention of torture, legal aid, right to legal aid, lawyer, advocate, right to a lawyer.*